

Karkusz Patrik Dániel

LEIBNIZIÁNUS ASPEKTUSOK CHARLES BONNET ÉS DENIS DIDEROT TERMÉSZETFILOZÓFIÁJÁBAN¹

Absztrakt

Írásomban Leibniz filozófiájának hatását vizsgálom két francia felvilágosodás kori szerző munkájára, azaz Charles Bonnet és Denis Diderot természetfilozófiájára. Leginkább arra koncentrálok, hogyan hatott Leibniz az említett két szerző fajfejlődési elméletére. Először a Leibniz számára oly fontos folytonosság elvének adaptálását mutatom be, amely azt mondja ki, hogy a természetben nincsenek ugrások. Mint látni fogjuk, ez a szemlélet a lények végtelen láncolata elképzelésben élt tovább a felvilágosodás alatt, és alapvetően meghatározta az arról való gondolkodást, hogyan rendezhetők sorrendbe a fajok egyfajta hierarchia nyomán. A XVIII. században úgy vélték, hogy bármely láncszemtől, azaz fajtól, eljuthatunk egy másikig, lépésről-lépésre követve a lánc bizonyos elemeit, anélkül, hogy jelentős minőségi ugrást hajtanánk végre. Az elmélet alátámasztásában központi szerepe volt az édesvízi polipnak, amelyet átmenetként tartottak számon a növény- és állatvilág között, de már megjelenik az ember és majom közötti kapcsolat fontossága is. Mindezt megpróbálom összekapcsolni a preformáció (eleve megformáltság) tannal is, amely Leibniznél korábban leginkább a *Teodíceában* jelent meg. A folytonosság elve után a világot jellemző tökéletesség és a jelenségeket (fajokat) illető változatosság problémakörének feltárására vállalkozom, szem előtt tartva Leibniz komposszibilitási elvét is. Itt röviden kitérek Bonnet palingenezis elméletére, amely a fajok tökéletesedésének lehetőségét veti fel számunkra, illetve számot vetek a fajok degenerálódásának lehetőségével is. Végezetül pedig az elégséges alap tételének egy új típusú felhasználására mutatok rá Diderotnál, aki ezt a Leibniz által oly annyira kedvelt elvet, a funkcionalitással köti össze: leginkább azon képességek fejlődnek, tehát csak azoknak van meg az elégséges alapja, amely valamely funkciót látnak el az egyén vagy a faj életének szempontjából.

67

1. Leibniz és az elvek rendszere

Leibniz nem csak azért volt a XVI-XVII. század egyik legnagyobb gondolkodója, mert jelentős hatást tett kortársaira, és az akkori századforduló egy megkerülhetetlen filozófusa volt, hanem azért is, mert munkái halálát követően sem vesztek aktualitásukból és innovatív meglátásainak ereje továbbra is inspirálta a filozófusokat, saját országának határain kívül is. Erre a legtökéletesebb példa Leibniz és a francia felvilágosodás kapcsolata, hiszen a német filozófus

¹ A tanulmány rövidített változata előadás formájában elhangzott a Doktoranduszok Országos Szövetsége által szervezett Tavasz Szél 2021 elnevezésű konferencián, 2021. május 28-án a Filozófiatudományi szekcióban.

teodíceájának számtalan eleme megtalálható abban a korpuszban, amely a felvilágosodás társadalomfilozófiájának legjelentősebb szerzőinek műveit foglalja össze. Talán azt sem túlzás állítanunk, Marquard nyomdokaiba lépve (Marquard, 2001), hogy a XVII. századi társadalomfilozófia a teodícea kudarcára adott reakció volt. Ebben a tanulmányban viszont nem ezt az utat szeretném követni, hanem azt igyekszem bemutatni, hogy Leibniz gondolkodásának a társadalomfilozófián túl is volt befolyásoló szerepe, méghozzá a természetfilozófia tekintetében. Közismert, hogy a francia felvilágosodásban számtalan kiemelt gondolkodó (pl.: Buffon, Maupertuis) foglalkozik természetfilozófia kérdésekkel: a fajok szaporodásával, a környezeti hatásokkal stb., de mivel egy teljes áttekintés akár több kötetet is megtöltene, ebben a szövegben Charles Bonnet és Denis Diderot fajokról vallott gondolataira koncentrálok, ugyanis meglátásom szerint ők ketten a leginkább inspiráltak természetfilozófiai vizsgálódásaikban Leibniz gondolatai által. Bonnet-nél ez nem meglepő, hiszen a gondolkodástörténet mint leibniziánus szerző tartja számon, és szinte végtelen mennyiségű olyan passzust találhatunk műveiben, ahol egyértelműen Leibnizre hivatkozik. Diderot deista-ateista világnézetek között ingadozó filozófiája és Leibniz gondolkodása között már sokkal kevésbé egyértelműbb a kapcsolat, mégis, ha részletekbe menően elmerülünk Diderot természetfilozófiai írásaiban, számtalan aspektust találhatunk, amit kétségtelenül Leibniztől vesz át, még ha ezeket új formában, néhol erősen módosítva mutatja be az olvasónak.

Mielőtt rátérnénk a két francia szerző írásainak tárgyalására, célszerű röviden ismertetni a leibnizi filozófia kereteit, főként a természetfilozófiai és fajelméleti megközelítéstben, hogy láthassuk honnan indulunk, majd pedig később, hogy hová jutunk fejtegetéseink sorozatában. Sokszor idézett gondolat, hogy Leibniz szerint ez a világ a „lehető világok legjobbika” (pl.: Leibniz, 1986b, 55. par.), és ez sok félreértésre is okot ad. Leibniznél ez nem pusztán egy haszonelvű megközelítéssel élő állítás, azaz nem azt jelenti, hogy a világ a benne élők boldogságának maximalizálására törekszik, folyamatosan kielégítve azok minden kívánságát, vágyaikat. Nem, a világ elsősorban az optimum elv mentén tökéletes, azaz a „legegyszerűbb az elvek tekintetében, és egyszersmind legváltozatosabb a jelenségek tekintetében.” (Leibniz, 1986a, 6. par.) A lehető legjobb világ legfontosabb paramétere, hogy a működését szabályozó törvények bonyolultságának foka, és a világban megjelenő létezők változatosága a lehető legjobb arányt mutatja, azaz bár a világ fantasztikusan sokszínű ehhez mérten mégsem végtelenül bonyolult. (Blumenfeld, 1994)

Egy másik elv, ami a leibnizi filozófia megértése kapcsán megkerülhetetlen, nem más, mint az elégséges alap tétele. „Semmi sem történik egy olyan alap nélkül, amely meghatározza, miért inkább így, és nem másképp kell lennie” – szól Leibniz egyik meghatározása a tételt illetően (Leibniz & Clarke, 2005, p. 28), de az igazsághoz hozzá tartozik, hogy az életművön belül számtalan más megfogalmazással is találkozhatunk. A természetfilozófia szempontjából a tétel azért lényeges, mert működésbe lép akkor, amikor Leibniz a fajokról gondolkodik: mint minden jelenség

esetében, a fajok és azok minden tulajdonságát illetően is kimondhatjuk, hogy elégséges alapja van annak, hogy miért olyan formában léteznek, olyan képességekkel felszerelve adottak, mint ahogy megjelennek a jelenségek világában. Sőt, az elégséges alap elvéből egy nagyon fontos tagadás is következik a fajokat illetően Leibniznél, ugyanis ez az elv biztosítja számára azt, hogy a világban nincs két tökéletesen egyforma létező. „Amikor tagadom, hogy lenne két tökéletesen egyforma vízcsepp, vagy bármilyen két másik egymástól megkülönböztethetetlen test, nem azt mondom, teljességgel lehetetlen ilyeneket feltételezni, hanem hogy ez ellentétes az isteni bölcsességgel, és ennél fogva nem is létezik” -írja (Leibniz & Clarke, 2005, p. 63), azaz nem *lehetetlen* egy olyan világ elképzelése, ami azonos létezőkkel teli, hanem arról van szó, hogy egy ilyen világ az isteni bölcsességgel ellentétes lenne, hiszen egyrésztől megsérti a maximum változatosság korábban említett elvét, másrésztől pedig az elégséges alap tételét is. Ugyanis Isten „bölcsessége nem engedi, hogy ugyanabban az időben két tökéletesen egyforma és egyenlő kockát helyezzen el, mert semmiképp sem találhat alapot arra, hogy különböző helyet jelöljön ki nekik.” (Leibniz & Clarke, 2005, p. 77) Ha két kocka teljesen megkülönböztethetetlen, akkor Isten számára teljesen közömbös, hogy egyiket az egyik helyre, másikat pedig a másikra helyezze, és így nincs elégséges alapja döntésének, csak az „indíték nélküli akarat.” (Leibniz & Clarke, 2005, p. 77) Ebből következik az is, hogy a fajok esetében bár vannak fajspecifikus jegyek, amelyek állandóságot biztosítanak, de egy fajon belül sem találhatunk két tökéletesen egyforma egyedet Leibniz gondolkodása alapján.

A lehető legjobb világ tehát maximalizálja a változatosságot azáltal, hogy kerüli a tökéletes, minden individuális jegyet nélkülöző ismétlődést, ugyanakkor a fajok (vagy bármilyen létező) megjelenésének kritériuma a világegészben, nem kizárólagosan az azonosságtétel meg nem sértésétől függő. A rendszeren belül döntő jelentősége van a komposzibilitás elvének, amely szerint „az összes lehetséges faj egyáltalán nem komposzibilis a világegyetemben” (Leibniz, 2005, p. 285), aminek a gyakorlati következménye, hogy a teremtés aktusával Istennek döntést kell hoznia, hogy milyen lehetőségeknek adja meg a reális létet, és melyek azok a lehetőségek, amelyek nem jelennek meg a választott világban. Nyilvánvalóan ez azt jelenti, hogy vannak olyan potenciálisan létező fajok, amelyek sohasem kaphatják meg a létezés realitását, azért mert a létezők közötti szerepeltetésükkel más létezők (fajok) kiszorulnának a világból, vagy pedig azért, mert a jelenlétük túl nagy elmozdulást okozna az optimum elvtől, mert létük olyan törvényeket követelne meg, amely arányaiban túl bonyolulttá tenné a világ működésének alapjait. Egy példát említve: a Földön élő minden faj alkalmazkodott a gravitációhoz, így földi környezetben a gravitáció univerzalitása nem okoz problémát egyetlen teremtmény életvitelében sem, de ha lenne egy faj, amely számára a gravitáció léte elviselhetetlen lenne, akkor egy olyan világra lenne szükség, amely bizonyos körülmények között képes lenne egy gravitáció mentes környezetet is hosszútávon fenntartani, csupán ezen létező(k)

kedvéért.² Elgondolni nem lehetetlen, de jól látható, hogy egy, a mostaninál sokkal bonyolultabb működési rend lenne szükséges egy ilyen komplexitásban.

A felvilágosodás filozófusaival megvont párhuzamok ismertetése előtt még érdemes néhány gondolatban kitérni Leibniz a fajok szaporodását illető elképzelésire. *Teodíceájában* a korban nagyon népszerű elméletet elevenít fel, a preformáció tanát (Leibniz, 2007, 90. par.), amit röviden eleve megformáltságnak nevezhetünk, és lényegében annyit tesz, hogy minden szaporodó egyedben minden leszármazottja már eleve megformáltan benne van, így a szaporodás nem más, mint kibomlás, minőségileg új jegyek, életformák megjelenése nélkül. A preformáció összeegyeztethető a Leibniz által vallott *eleve elrendelt harmónia (prestabilita harmonia)* létével is – ezt Isten a teremtés aktusával együtt hozza létre a világban –, hiszen így a szaporodás kérdése is elrendeződik a világ létrejöttével egyidejűleg. Véleményem szerint ezért azt mondhatjuk, hogy a leibnizi koncepció elsődlegesen egy statikus fajelmélettel dolgozott, bár meg kell jegyeznünk, hogyha a teljes életművet tekintjük, akkor észrevehetjük, hogy Leibniz maga is ingadozik a kérdésben, például Sparvenfeldnek, egy svéd származású kutatónak írt levelében, maga is számot ad annak lehetőségéről, hogy környezeti hatásoknak köszönhetően fajok fejlődésen mehetnek keresztül, vagy akár degeneráció is végbe mehet. (Cohen, 1998)

2. A folytonosság elv szerepe Leibniznél és utóhatása a felvilágosodás kori szerzőknél

Ha a leibnizi rendszer természetfilozófiai aspektusait keressük a felvilágosodás kori francia szerzőknél, akkor egy elvet különösképpen fontos kiemelni, és mintegy külön kell kezelni a többi, egyébként a rendszer megértésében nélkülözhetetlen tételtől. Ez az elv nem más, mint a kontinuitás tétele, vagy más néven a folytonosság leibnizi elve, amely azt mondja ki, hogy „a természetben minden a fokozatosság szerint van elrendezve, nincsenek ugrások.” (Leibniz, 2005, p. 465) A tételt Leibniz több területen többféle formában is használja. Elsősorban a tér kitöltöttségére vonatkozik, hiszen Leibniz következetesen tagadja a vákuum létét Clarke-kal folytatott levelezésében. (Leibniz & Clarke, 2005) Vákuum nem létezhet, hiszen akkor lenne egy olyan szeglete a térnek, amely nem kitöltött. Ez egyrészt pazarlás lenne, hiszen ilyen terek fenntartása a világban lehetséges létezők előtt venné el realizálódásuk lehetőségét,³ ráadásul az ugrásmentességgel sem

² Ne feledjük, a vákuumban fellépő mikrogravitációs közeg nem egyenlő a gravitáció hiányával, így, ha még lenne is a Földön egy vákuumkedvelő faj, az sem gravitációtól függetlenül létezne. Leibniz egyébként még a vákuum létét is tagadta, ez a későbbiekben még bővebben is tárgyalásra kerül a második fejezet elején.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy ennél az érvnél Leibniz nem a legkövetkezetesebb. Mert bár látszatra valóban úgy tűnik, hogy a vákuum olyan a világ rendjében, mint egy lyuk, kvázi semmi, ahelyett, hogy létezők sokasága lenne a helyén, és feltételezésével sérül az állítás, hogy ez a világ a lehető legváltozatosabb. Viszont mivel nem ismerhetjük Isten

összeegyeztethető, hiszen ha nincs teljes kitöltöttség, akkor a vákuum által megszakad az ok-okozat rendje, egy testnek át kell ugrania a vákuumot, hogy hatást tudjon kifejteni egy vákuumon túli másik testben. Az üres tér folyamatos megakadást okozna a világműködésben.

A folytonosság elv Leibniznél előkerül a világ építőelemeire vonatkoztatott értelemben is, amelyet röviden úgy összegezzük, hogy minden összetett test (minden összetett szubsztancia) egyszerű testekből (egyszerű szubsztanciákból) épül fel, így az előbbinél a minőségi különbség a fokozati különbségből ered. (Leibniz, 1986b, 2. par.)

Ennél viszont érdekesebb számunkra a folytonosság elv harmadik típusú használata, amely a létezők rendjére vonatkozik. Ez esetben arról van szó, hogy ha a létezőket tökéletességük mértéke szerint sorba rendezzük, akkor a természet (Isten) itt sem enged meg ugrásokat, a létezők kiadnak egy láncolatot, ahol a lánc egy adott eleme éppen egy kicsivel tökéletesebb, mint az azt megelőző, és épp egy parányival tökéletlenebb, mint a következő. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Leibniznél a létezők lánc (*scala naturae*) is egy komplex problémát eredményez, amiről leginkább Lovejoy (1976) nagy hatású munkájából tájékozódhatunk. Lovejoy azt mondja, hogy Leibniznél egyszerre két egymástól függetlenül futó láncolatot kell feltételeznünk, egy vízszinteset és egy függőlegeset. Ez utóbbi hierarchikus rendbe ágyazva tárja a létezők sorrendjét elénk: a kevésbé tökéletesek alul, a tökéletesebbek létezők pedig felül helyezkednek el a létezők sorában. Ezzel szemben a vízszintes láncolat leszármazási lánc (*series generatiorum*), hiszen az ugrásmentesség egy fajon belül (!), az egyedek elrendezésére is vonatkozik, hiszen egy x létezőhöz csak és kizárólag úgy juthatunk el, ha annak születését megelőzte két szaporodó egyed léte, amelyeket további négy egyed kellett, hogy megelőzzön, és így tovább ad infinitum. A kettős láncolat elméletét tovább finomítja Justin E. H. Smith, aki a skála és a láncolat fogalmi megkülönböztetéséből indul ki, és a következő kiváló megállapítást teszi: „a skála hierarchikus és nem időbeli; a lánc időbeli és nem hierarchikus.”⁴ (Smith, 2013, p. 330) Hogyan is érti ezt Smith? Lényegében arról van szó, hogy a függőleges elrendezés esetében skáláról van szó, hierarchikus, hiszen az egyik faj tökéletesebb vagy tökéletlenebb egy másiknál, de nem időbeli, mert az a pozíció, ami egy fajt megillet, már az idők kezdete óta adott volt, és nem egy fejlődési folyamat eredménye. Leibniz nem úgy gondolkodott a láncról, hogy az idő előrehaladtával, a fejlődésnek köszönhetően, egyre több és jobb létezők jelennek meg, például a majomból kifejlődik az ember. Nem, nála arról van szó, hogy a

gondolkodását elképzelhető, hogy a megvalósult rend a vákuummal együtt sokkal nagyobb változatosságot tud generálni, mint egy olyan világ, amely a vákuumot nélkülözi. Nem tudhatjuk miért, nem tudhatjuk hogyan, de nem elképzelhetetlen. Így a vákuum=pazarlás egyenlet, amiből az következik, hogy Isten nem engedhet meg pazarlást, ezért nincs vákuum, nem állja meg a helyét, hiszen a vákuum nem szükségszerűen pazarlás, hanem egy még nagyobb változatosság biztosítékaként is felfogható.

⁴ Ez Smith szövegében angolul: „The scale is hierarchical and non-temporal; the chain, temporal and non-hierarchical.”

majom és az ember már mindekor adott volt, mióta a világ létezik, csak ha a tökéletesség alapján sorrendbe helyezük a fajokat, akkor az emberhez legközelebb a majom esik az általunk ismert fajok közül, ha a hierarchián belül lentől közelítünk magunkhoz.⁵ A függőleges elrendezés azért skála, mert nem mindegy, hogy egy létező milyen fokon áll az adott elrendezésben. Most viszont vizsgáljuk meg Smith vízszintes elrendezéséről tett állítását. Mivel ez egy leszármazási lánc, így azt mondhatjuk, hogy időbeli, hiszen az apa meg kell, hogy előzze fiát a sorrendben, de nem hierarchikus, hiszen ha nincs fajfejlődés (amit a preformáció fogalma sejtett, mert tudjuk, Leibniz is ingadozott a kérdést illetően), akkor a tökéletesség mértékét állandónak kell vennünk egy fajon belül. Sem azt nem mondhatjuk, hogy az apa tökéletesebb, mint fia, sem azt, hogy a fiú tökéletességben meghaladta az apját, mert egy faj tökéletessége nem változik az idő elteltével, az egymást követő generációk sorával.

A francia felvilágosodás a végletekig fokozza a folytonosság elvet a létezők tekintetében, és leginkább a függőleges skála felfogás az, ami megjelenik a szerzőknél, a „lények végtelen láncolata” elnevezés alatt. Ennek az elképzelésnek mind Bonnet, mind Diderot nagy rajongója. Igazából ez ugyanaz a láncolat, amiről Leibniz kapcsán beszéltünk, csak a funkciója más. A létezők láncának Leibniznél az volt az értelme, hogy bizonyítsa az ugrásmentességet, és a tökéletesség mértéke alapján egy rendet vázolhasson fel, éppen ezért volt domináns skála jellege. A francia szerzőknél viszont ez az elmélet taxonómiai jelentőségre tesz szert! A fajok kategorizációjában lesz jelentősége, hiszen egy láncolat elképzelés, lehetővé teszi azt, hogy a lánc bármelyik eleme elvezessen egy másikhoz, bárholon bárhova eljuthatunk, azaz a halaktól éppúgy el lehet jutni az emberig, mint ahogy a rókától a verébig, sőt, Bonnet taxonómiája még azt is megengedte, hogy ennek a láncolatnak a tagjaiként szerepeltesse az őselemeket, vagy a különböző ásványi anyagokat, aminek eredményeként azt mondhatjuk, hogy a tüztől vagy az egyszerű kövektől is eljuthatunk az emberig vagy bárhova, a hova elszeretnénk. (Bonnet, 1974, pp. 56-58)

Az elmélet „sztárja” az édesvízi polip volt, amelyet minden természettudománnyal foglalkozó tudós nagy előszeretettel vizsgált, az elsők között Trembley (Trembley, 1965), de Bonnet is számtalan olyan vizsgálatra hivatkozik, főként Trembley kutatásait alapul véve, amit az élőlényvel végeztek,⁶ mert a felvilágosodás gondolkodóinak számára ez az állatka tökéletes példa volt a *közbenső* alakra, hiszen számtalan tulajdonsága alapján úgy tűnt, hogy az édesvízi polip

⁵ Ha ugyanezt a megközelítést fentről végezzük el, akkor az embernél egy fokkal tökéletesebb létezőként az angyalokat említhetjük a leibnizi elképzelés alapján.

⁶ *A természet vizsgálása (Contemplation de la nature)* címmel magyarul megjelent művében ezekről a vizsgálatokról bővebben is olvashatunk. (Bonnet, 1974) Ez a munka az eredeti többkötetes francia műnek viszont csak egy igen csekély részét tartalmazza, ugyanúgy, mint a *Természettudomány a francia felvilágosodásban* című kötet, amely *A természet szemlélése* címmel hoz néhány passzust Bonnet ezen munkájából (Bonnet, 1965a), illetve *A filozófiai megújulás* cím alatt néhány bekezdést egy másiktól. (Bonnet, 1965b)

növény, míg más tulajdonságai alapján, úgy tűnt, hogy állat.⁷ Éppen ezért egyfajta ütőkártyája volt a természetben nincsennek ugrások elv alátámasztásának, hiszen általa bizonyították azt, hogy növényvilág és állatvilág között is megvan a kapcsolat, a félig állat félig növény édesvízi polippal. De éppígy:

„Az ember vázlata a majom. Durva vázlat, tökéletlen képmás, de mégiscsak hasonlít hozzá, és betetőzi Isten művének csodálatos fejlődését. Azt a nagy közt, amely az embert a valódi négy lábúaktól elválasztja, a majmok és a hozzájuk leginkább hasonlatos állatok nagyszámú és csak árnyalatokban különböző faja tölti ki” – fogalmazza meg Bonnet. (Bonnet, 1965a, p. 55)

Meglátásom szerint – egyetértve Lorin Andersonnal - Bonnet-nál is arról van szó, mint Leibniznél; a láncolat független az időbeliségtől: a majom vázlat, de az emberi faj fejlődésében nem egy szakasz; az emberhez legközelebb eső láncszem, de az ember nem a majom leszármazottja. (Anderson, 1982) Mindebből jól látszik, hogy a láncszemlélet Bonnet-nál is egy rendező elv. „A Természet Létrája úgy jön létre, hogy az összetevőtől az összetett felé, a kevésbé tökéletestől a tökéletes felé halad” -írja (Bonnet, 1965a), amely bizonyítja azt is, hogy Bonnet valóban nagy mértékben merít Leibniz tanaiból, hiszen ez a létezők közötti folytonosság elvének újrafogalmazása.

Ugyanakkor egy másik fontos párhuzamot is találhatunk a két életmű között, ez pedig a faji kategorizáció esetlegességének problémaköre. Leibniz erről így vélekedett: „S mikor azt hisszük, nagyon jól leírtunk egy növényt, valaki hozhat egyet Indiából, melyben meglesz minden, amit definíciónkba foglaltunk, s amit mégis egy másik fajhoz tartozónak fogunk elismerni. Ennélfogva sosem leszünk képesek tökéletesen meghatározni a species infimas-t, a legvégső fajokat.” (Leibniz, 2005, p. 230) A fajokba történő rendezés, akár élőlények, akár bármilyen tárgy, tulajdonság esetében is tegyük, csak egyfajta kompenzáció, nem láthatjuk át a teljes rendet, mint Isten, egyetlen pillantással, ezért igyekszünk saját, gyakran pontatlan fogalmainkkal lefedni a jelenségek sokaságát. Hasonlóan vélekedik Bonnet is, amikor a természettudós szerepét vázolja fel az olvasónak:

„A természetbúvár összeszedi a jellegzetességeket, tanulmányozza, leírja, és összeállítja belőlük azokat a tudományos *nómenklatúrákat* (nevezéktanokat), amelyeket növénytan és állattan néven ismerünk. Miközben arra törekszik, hogy minden szerves lényt osztályokba, nemekbe és fajokba soroljon, észre kell vennie, hogy a természet kategóriái nem választhatók el egymástól oly élesen, mint a mesterséges kategóriák; a szomszédos osztályok vagy nemek közt

⁷Növényi tulajdonságai között említik, hogy ha kifordítják továbbra is életképes marad, vagy hogy feldarabolása után újra képes növeszteni testét, bármelyik részét is különítsük el, tehát ezáltal sokszorozódásra is képes; állati voltát pedig azáltal vélték bizonyítani, hogy önálló helyváltoztatásra képes, pl.: üvegebe helyezve mindig annak napos oldalát keresi.

közbenső fajokat figyel meg, amelyek láthatólag nem tartoznak jobban ide, mint amoda, és többé-kevésbé megzavarják a módszertani felosztásokat.” (Bonnet, 1965b, pp. 65-66)

Lorin Andersonnál (1982) olvashatunk arról, hogy miért kell szükségszerűen feltételeznünk, hogy kategóriáink esetlegesek, ami az előző passzushoz is szorosan kapcsolódik. Ha ugyanis a merev kategorizáció működne, akkor a természetben igen is lennének ugrások, mikor mondjuk a kutyafélékről a majmok csoportjába akarnánk eljutni. Ha merev kategóriák vannak, akkor a kategóriák között törések is felfedezhetőek. Anderson nyomán azt mondhatjuk, hogy kategóriáinkhoz mégis ragaszkodunk, mert általuk, ha nem is tökéletesen, de megközelíthető és leképezhető a világban lévő harmónia, ami a dolgokat övezi, sőt, úgy látja, hogy Bonnet munkamódszere is ezen harmóniát szem előtt tartva szerveződik, hiszen a francia gondolkodó egyszerre több tudományterületet mozgat szövegeiben, mondhatni mindent mindennel összekapcsol, épp úgy, ahogy a leibnizi világkép kapcsán is állíthatjuk, hogy az összhang mindent összekapcsol, ami jelenségként adott a világban.

Egyik legfontosabb természetfilozófiai művében, amely a *Gondolatok a természet értelmezéséről* címet viseli, a leibnizi hatás és ezen belül a folytonosság elvének megkérdőjelezhetetlensége, Diderot-nál is kimutatható. A szöveg XI. pontjában így ír:

Elképedésünket gyakran az okozza, hogy ott is több csodát tételezünk föl, ahol csak egy van, s a természet világában minden jelenség mögé egy-egy külön teremtő aktust képzelünk, pedig a természet talán csak egyetlen ilyen aktust hajtott végre. Sőt, egyenesen úgy látszik, hogy ha a természetnek több ilyen aktusra lett volna szüksége, akkor azok különféle, magukban álló eredményekre vezettek volna; egymástól teljesen független jelenségsoportok jöttek volna létre és több helyen is megszakadt volna az a mindent átfogó láncolat, amelyet a filozófusok folytonosnak tekintenek. (Diderot, 1951a, p. 76)

Azon nyilvánvaló különbség ellenére, hogy Diderot ebben a szövegben a világ létrejöttét nem feltétlenül egy Istentől származó teremtő aktusból eredezteti, hanem ezt az aktust a természetnek tulajdonítja, mégis nagyon hasonló nézeteket közöl, mint Leibniz, akinél az isteni választás, mint a világ teremtő aktusa egyszeri; a teremtéssel a teljes komplex rendszer létrejön (hiszen Isten világegészek közül választ, és nem elemeket rak össze külön-külön). Sőt, Diderot szerint az egyszeri teremtő aktus alapfeltétele a folytonosság elvének, és ezáltal a létezők végtelen láncolata elképzelés érvényességének. Maga a teremtés garantálja az ugrásmentességet, az egymástól nem diszkrétan elkülönülő jelenségsoportokat, hanem a fokozatos átmeneteket. Ámde ugyanez a szöveg mégis ingadozik abból a szempontból, hogy ez az egyszeri teremtő aktus mit is hozott létre: mindent mi van

vagy esetleg *csak* a minden létező kibomlásának lehetőségét. A XII. pontban Diderot felteszi a kérdést:

„Ha rájövünk, hogy nincs egyetlen olyan emlős sem, amely szerep és testalkat (különösen belső szervek) tekintetében ne volna tökéletesen hasonló egy másik emlőshöz, vajon nem arra kell-e gondolnunk, hogy a kezdet kezdetén csupán egyetlen élőlény létezhetett és a természet mást se tett, mint ennek a lénynek, az összes többi élőlény őstípusának, hosszabbította, rövidítette, alakította, szaporította vagy elsovasztotta bizonyos szerveit?” (Diderot, 1951a, p. 77)

Nyilvánvaló, hogy az őstípus elmélet nem okoz anomáliát a folytonosság elvvel összevetve, hiszen itt is arról van szó, hogy az új lény a régihez képest éppen csak egy kicsivel „hosszabb”, „rövidebb”, „másabb” mint elődje, de mégis azt mondhatjuk, hogy egy őskép felől közelítve Diderot mégis egy dinamikusabb fejlődésről ad számot, mint akkor, amikor minden létezőt már eleve adottnak (a teremtés aktusával egyidősnek) feltételez.

Csakúgy, mint a vizsgált másik két szerzőnél Diderot-nál is felvetődnek az emberi taxonómia korlátai: „Nem szabad a lények láncolattát a formák változatossága által megszakítottak hinni; a forma gyakran megtévesztő álarc csupán, míg a látszólag hiányzó láncszem létezik talán egy ismert lényben, amelynek igazi helyét az összehasonlító anatómiai eredményei nem tudták még kijelölni.” (Diderot, 1951b, p. 288) Másról pedig ezt olvashatjuk: „A formák nagy változatossága mellett a természet ugyanis nyilván csak azért tarthat fenn annyi hasonlóságot a részletekben, mert gyakran olyasmint hoz a felszínre az egyik szerves lényben, amit a másokban elrejtett előlünk. A természet olyan, mint az asszonyok: szívesen öltözik át; egyik ruhája itt, a másik amott mutat belőle valamit és kitartó híveit az a remény élteti, hogy egy nap majd egész alakját megismerik.” (Diderot, 1951a, p. 77)

Meglátásom szerint Bonnet és Diderot álláspontja is jól tükrözi a korszellemet: ha a láncolat megtörni látszik, esetleg hiányosnak mutatkozik, akkor sem az kérdőjeleződik meg, hogy a Létezők Létrája helyes leképezése e a jelenségek viszonyainak, hanem a szkepszis az empirikus eredményeket veszi célba; ezek feltehetően hiányosnak, mert még nincs elég ismeretünk a világról, vallják tendenciózusan.

3. Tökéletesség és változatosság Bonnet és Diderot műveiben

Térjünk vissza ismét a bonnet-i keretek közé. A francia természettudósnál azt láthatjuk, hogy egy az egyben átveszi Leibniznek a tökéletességről és a változatosságról vallott nézeteit, ráadásul az optimum elv is megjelenik írásaiban: „A természet gépeiben a tökéletesség ugyanúgy mérhető le, mint a mesterséges alkotásokban: az alkatrészek száma és hatás különlegessége szerint. Legtökéletesebb az, amelyik a legkevesebb alkatrésszel a legnagyobb hatást fejti ki.” (Bonnet, 1965a, p. 51) Egyértelmű, hogy ez a gondolat Leibniz azon nézetének az átírata, miszerint

a természet működésében azok a jó törvények, amelyek viszonylag egyszerűek és (ebből kifolyólag) a lehető legtöbb jelenség irányítására alkalmasak. A változatosságról pedig a következő példákat találhatjuk Bonnet-nál: „Csodálatos változatosság uralkodik az emberi gépek szerkezetében.” (Bonnet, 1965a, p. 50) Később: „Olyan változatosság uralkodik a rovarok világában, mintha ők gyűjtötték volna össze mindazt a változatot, amit az állatvilág más része elszórt. És ezt a változatosságot még meglepőbbé teszi, hogy nemcsak a fajokra vonatkozik, hanem az egyedekre is.” (Bonnet, 1965a, p. 54) Ez utóbbi passzus azért is fontos, mert kiviláglik belőle, hogy Leibnizhez hasonlóan Bonnet is osztja a nézetet, miszerint nem találhatunk két egymással teljesen egyforma létezőt, minden egyed individuális a maga nemében, hiszen ha nem így lenne, pusztán ismétlés lenne, ami pedig csak a változatosság kárára történhet meg.

Azt mondhatjuk, hogy a sokszínűség teljesülése okán, illetve az optimum elv érvényessége miatt Bonnet világára is igaz állítás, hogy ez a világ a lehető legjobb. De csakúgy, mint Leibniznél, nála is van más szempont is, ami miatt ez a kijelentés tartható. A létező világ a legjobb világ, mert a természet „az állatoknak különböző éghajlatokhoz, különböző helyekhez és materiákhoz való alkottatásának”⁸ (Bonnet, 1974, p. 26) is figyelmet szentelt, így a teremtő aktusban szerepet kap a Gondviselés is. Meglátásom szerint, Bonnet filozófiájának ez az aspektusa nagy figyelmet érdemel, hiszen ezzel mégis erősen eltér a leibnizi gondolatvilágtól. Leibniznél ugyanis arról van szó, hogy a jelenségek változatosságának kritériuma alapján Isten egy világegész mellett teszi le voksát, egy struktúrát választ, egy olyan kapcsolatrendszert és „színpadot”, ahol a lehető legtöbb létező együtt létezni képes. Bonnet-nak ez a gondolata viszont azt sugallja, hogy elsődleges volt a „színpad”, a különböző éghajlati törvények, égövek stb., és a természet ezekhez igazítja a fajokat, a környezeti körülményekhez adaptálva hozza létre őket. Ezáltal nála megjelenik a *környezet primátusa*, ami a természettudomány későbbi fejlődésében még nagyobb hangsúlyt kap.

Ez ugyanakkor még nem jelenti azt, hogy Bonnet szembe menne a preformáció elméletével, hiszen nem az történik nála sem, hogy a környezethez való adaptáció az időbeli folyamat. Arról van szó, hogy a Teremtő mikor egy fajt létrehoz, figyelembe veszi, hogy annak a fajnak milyen tulajdonságokra lesz szüksége az általa kijelölt környezetben a boldoguláshoz, és nem arról, mint egy darwini evolúcióelméletben, hogy az epigenezis során egyre jobban alkalmazkodni képes környezete adottságaihoz. Vegyünk egy példát! A sarki rókának vastag bundára van szüksége, hogy elviselhesse a szélsőségesen hideg időjárást. Bonnet gondolkodása alapján a sarki róka már eleve vastag bundával lép át a realitásba és foglalja el helyét a neki kijelölt környezeti paraméterek között; és a Gondviselés éppen akkor jár el jól, hogy

⁸Az idézet bár Bonnet-tól származik, én Szabó T. E. Attila *A természet vizsgálásához* írott bevezetőjéből emeltem át, ahol sajnos konkrét hivatkozás nem található a passzust illetően, csak annyit tudhatunk meg a bevezető szerzőjétől, hogy ez a gondolat a magyar kötetben nem kapott helyet.

ha garantálja azt, hogy egy adott sarki róka minden leszármazottja rendelkezni fog ezzel a vastag bundázattal (mintegy eleve elrendelve ennek a tulajdonságnak az ismételt megjelenését a következő generációkban).

A fajok változásának lehetősége nagy hangsúlyt kap Bonnet-nál 1770-től, amikor már a *palingenezis* elmélete gondolatrendszerének egyik legfőbb terminusa, amit magyarul újjászületésként adhatunk vissza. Itt már felveti a fajok tökéletesedésének lehetőségét. Nyilvánvaló, hogy Bonnet sokkal dinamikusabban fogja fel a preformáció elméletet, mint Leibniz, bár Leibniz is sokszor ingadozik ez ügyben, de nem mondhatjuk azt, hogy a tökéletesedés feltételezése egy az egyben felülírja a preformáció tan lehetőségét. Nézzük meg a következő szöveghelyet az 1770-es műből:

„Bármennyire erőlködnek is az *epigenézis* mai híve, úgy találom, hogy egyáltalán nem sikerült mechanikus magyarázatot adniok az élőlények első kialakulására. (...) De ha kezdettől fogva minden előre meg volt formálva, és semmi sem jöhet létre a nemzés következtében; ha mindaz, amit helytelenül származásnak (*génération*) nevezünk, csupán annak a kifejlődésnek (*développement*) az elve, amely láthatóvá és tapinthatóvá teszi a korábban láthatatlant és tapinthatatlant, akkor két lehetőség közül kell választanunk: vagy már eredendően egymásba voltak skatulyázva a csírák, vagy pedig már eredetileg szanaszét voltak szórva a természet minden részén. Nem döntöttem a beskatulyázottság (*emboîtement*) és a szétszóródás (*dissémination*) között, csupán jeleztem, hogy a magam részéről a beskatulyázottság felé hajlok.” (Bonnet, 1965b, pp. 66-67)

A tökéletesedés nem azt jelenti, hogy egy faj fejlődése során egyre jobban alkalmazkodik környezetéhez, mint ahogy azt az epigenézis feltételezné, hanem arról van szó, és éppen ezért nem vethetjük el a preformációt, hogy a tökéletesedés már eleve kódolva van a generációk egymásra következő sorozatában, mintegy a csírák egyre nagyobb tökéletességet hordoznak magukban. Ebben az értelemben valóban minden faj „újjászületik”, hiszen minden egyes generációval a tökéletesség egy magasabb fokát éri el. Így bár igaz, hogy az előformázott részek módosulnak, de ezzel egyidejűleg mégis a preformáció képes az állandóságot is garantálni, hiszen „ha a csíra csak általában képviseli az egyént, a rögzített fajhoz fűződő kapcsolatai általa megerősödnek: az alapvető fajstruktúra állandó marad.”⁹ (Anderson, 1982, p. 46)

Fontos viszont, hogy a változás mindig a tökéletesedés irányába mozdul el, és sohasem a degenerálódás felé. (Anderson, 1982, p. 47) Ez egyértelműen fakad a lehető legjobb világ koncepciójából, hiszen ha egy faj egy jobb állapotból egy rosszabb felé mozdulna el, az igen erős mértékben sértené ezt a kijelentést. Persze

⁹ Az idézett eredetiben angolul: „If the germ comes to represent the individual only in general, its ties to a fixed species are thereby strengthened: it is the basic species structure that remains constant.”

felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet a világ a lehető legjobb, ha a benne teret kapott létezők csak folyamatosan érik el a tökéletesség újabb és újabb fokait? Egyrésztől úgy gondolom, hogy a tökéletesedés ténye semmit nem befolyásol a változatosság és egyszerűség elvein, márpedig ennek a két elvárásnak a teljesülése adja a „legjobság” kijelentésének bázisát. Másrésztől egy tökéletesedő világ, a saját *lehetőségeihez* mérten még könnyen lehet a legjobb, hiszen ha egy létező x világállapotban nem érte el azt a tökéletességét, amit csak y-ban fog elérni, akkor valószínűleg x állapotban nincs is lehetősége az y állapothoz rendelt fejlettségben létezni.

Óvatosnak kell lennünk viszont abban, hogyan is értelmezzük a palingenezist mint újjászületés. Úgy vélem, hogy Bonnet jelképesen használja ezt a terminust, és újjászületés alatt, a fajok megújulását, egy tökéletesebb formában való létrejöttét érti. Benedek István, aki a magyar Bonnet interpretációban kitüntetett pozíciót élvez, hiszen az ő munkáin kívül alig található olyan írás, amely Bonnet-val foglalkozna, úgy véli, hogy a palingenezist az egyedek reinkarnációjaként értelmezhetjük (Benedek, 1965, p. 12), amivel nem tudok egyetérteni. Ez már csak azért sem szerencsés értelmezés, mert a lélekvándorlás tényét maga Leibniz is tagadta. (Leibniz, 2005, p. 209) De nézzük meg Bonnet mondatait a kérdéses szöveghelyen:

„Ugyanazt a progressziót, amelyet ma a szerves lények különböző rendjei közt találunk, kétségtelenül megfigyelhetjük majd a Föld jövőbeli állapotában is, de más arányokkal, ahogyan az egyes fajok tökéletesedésének foka majd meghatározza. Kiemelkedő képességeinek megfelelően az ember átkerül egy más tartózkodási helyre, bolygónk állatai közt elfoglalt első helyét pedig átadja a majomnak vagy az elefántnak. Az állatvilágnak ebben az egyetemes helyretételében a majmok vagy az elefántok közt akad majd egy-egy Newton és Leibniz, mint ahogyan a hódok közt lesz Perrault és Vauban. A legalacsonyabbrendű fajok, mint az osztriga meg a polip, olyanok lesznek az új hierarchia legfejlettebb fajaihoz képest, mint amilyen a mai rangsorban a madár és a négy lábú az emberhez viszonyítva.” (Bonnet, 1965b, p. 66)

Bonnet véletlenül sem arról ír, hogy Newton vagy Leibniz újjászületik a hódok között, hanem azt fejezi ki, hogy éppen úgy, ahogy az ember történetében voltak nagy gondolkodók, mint például Leibniz, a hódoknak vagy más állatoknak is megvan a lehetősége arra, hogy legyen köztük egy olyan nagy filozófus, *mint* Leibniz volt egy másik faj esetében. S nagyon beszédes a szöveghely eleje is, ahol arról ír, hogy „az ember átkerül egy más tartózkodási helyre”, ami egyértelműen nem arra utal, hogy az ember mint faj eltűnik a létezők közül, majd újjászületik hódként és elefántként. Meglátásom szerint Bonnet itt az űrutazás lehetőségét veti fel, hiszen ezáltal kerülhet át az ember egy más *tartózkodási helyre*, ami egyben azt is magával vonja, hogy itt a Földön marad egy természeti rendszer, amelyben űr keletkezik, hiszen a tökéletesség legnagyobb fokával bíró létező, azaz az ember, elhagyja a rendszert, és ezzel mintegy hiátust hagy maga után a legnagyobb létfokon, amit

később a tökéletesedésük során más fajok betöltenek. Természetesen az egész rendszer együtt mozog, tehát ha az elefánt vagy a hód az ember szintjét betölti, akkor az alatta lévő összes többi létező egy létrafokkal előrébb mozdulni képes, hiszen ellenkező esetben bár a hód betöltötte a legfelső fok úrét, de saját eredeti fokán a hód is úrt hagyna, ezért egy alatta lévő faj azt szintén betölteni hivatott. Ráadásul a passzust úgy sem értelmezhetjük, hogy az ember új tartózkodási helye egy olyan túlvilági pozíció, ami esetleg nyitva hagyná a reinkarnálódás lehetőségét, mert Bonnet nem azt mondja, hogy az ember új formában (pl.: elefánt, hód) jelenik meg a rendszerben, hanem *új helyen*, ami magával vonja azt a megállapítást, hogy nem születhet újjá más fajban, mert akkor a hely a régi maradna, csak a forma lenne más. Tehát ha még az új helyet túlvilági tartózkodásként is értelmezzük (szerintem tévesen), az embernek akkor ott kell elfoglalnia a helyét, és a többi faj ugyan úgy tőle függetlenül fejlődne, mint azt az előbbieken levezettem.

Bonnet-val kapcsolatban még egy dolgot érdemes megemlíteni, amivel viszont szembekerül választott mesterével Leibnizzel, ez pedig a lehetséges világok elmélete. Ugyanis az ilyen lehetőségekről a következőképpen ír: „Talán vannak olyan világok, melyek a mi földünkhöz hasonlítván tökéletlenebbek, úgyhogy azokban csak legalsó grádicsú valók vannak.” (Bonnet, 1974, p. 51) Ez leginkább az elégséges alap elve felől lenne problémás állítás, ha Leibniz tette volna, hiszen egy olyan világnak, amely nem a lehető legjobb, nincs meg az elégséges alapja. Bonnet mégis megengedi a feltételezést, hogy vannak ilyen világok is, ráadásul elvitatja azok maximalizált tökéletességét is azzal, hogy megengedi a feltételezést, hogy egy ilyen világban lehet, hogy csak alsó létfokú létezők vannak.

A tökéletesség és változatosság terminusai Diderot-nál is kulcsszavak. Utóbbival kapcsolatban ezt olvashatjuk: „Mintha a természet örömét lelné abban, hogy ezer meg ezer módon variálja ugyanazt a szerkezetet.” (Diderot, 1951a, p. 76) Sőt, a természet tökéletességére is történik utalás: „Az emberi munka eredményei mindaddig közönségesek, tökéletlenek és gyengék maradnak, míg célul nem tűzik ki a természet pontosabb utánzását.” (Diderot, 1951a, p. 95) A teremtett természet a mérce, az ideál, amit az emberi tevékenységnek mértékül kell használnia. Mindemellett átveszi azt a leibnizi nézetet is, hogy a világban nincs két teljesen azonos létező. (Diderot, 1951a, p. 115) Nem kétséges, hogy a világ elrendeződését Diderot is egy rend mentén képzelel el, de Leibnizhez képest világfelfogása, és a fajfejlődésről alkotott elmélete sokkal dinamikusabb. „Az általános rend szüntelenül változik. Miként maradhat a faj tartalma ugyanaz e változás közepette? Csak a molekula marad fenn örökre és változatlanul” -írja (Diderot, 1951b, p. 296) Az idézetben feltett kérdésre hasonló választ adhatunk mint Bonnet-nál; a fajt felfoghatjuk mint keretfogalom (ezt Bonnet esetében fajstruktúráként említettük), azaz a faj megad bizonyos kereteket, amin belül egy egyed különböző változatokat felvenni képes, illetve ezen kereteken belül a fejlődés is adott számára, de ugyanakkor a struktúra biztosít egy viszonylagos állandóságot, ami mind a faj egyedeinek működését alapvetően szabályozza, mind olyan tulajdonságkomplexumokat magába foglal, ami egy faj esetében állandónak

tekinthető (pl.: változatlan tulajdonság, hogy a kutya négy lába van, de méretük, szőrzetük milyensége igen gazdagon változhat).

Ami viszont Diderot-nál különösen érdekes az az, ahogyan a rend (a természet) leleplezi önmagát, a Diderot által szörnyeknek nevezett jelenségekben; és ez csakis azért lehetséges, mert a szörnyek is a természet részei. (Székesi, 2016, pp. 155-159) Mai fogalmainkkal élve a szörny alatt Diderot olyan egyedeket érthet, amelyek valamilyen mutáción estek át, esetleg hiányosságokkal születtek. „Mi az, hogy szörny? Olyan lény, amelynek tartalma összeférhetetlen a fennálló renddel.” -írja. (Diderot, 1951b, p. 296) Azt mondhatjuk, hogy Diderot-nál is igen hangsúlyosan megjelenik a komposzibilitás, hiszen ezt látjuk a szörny problémában is, egy olyan létező, amely nem komposzibilis más létezőkkel, a harmóniával, ezáltal gyakran szaporodásra is képtelen. Éppen ezért „a szörny megszületik és elmúlik.” (Diderot, 1951b, p. 296)

Legjobb-e a fennálló világ? -kérdzhetjük Diderot-tól is. Bár kétségtelen, hogy a természet változatossága és tökéletessége nem kerül megkérdőjelezés alá, azt mégis kimondhatjuk, hogy Diderot szerint ez nem a lehető legjobb világ! „Nem tudom lehetséges-e olyan rendszer, amelyben minden a legjobban van; de tudom, hogy elképzelhetetlen” -írja a *Bevezetés az alapelvekbe* egyik fontos lábjegyzetében. (Diderot, 1951c, p. 203) Ezt azzal indokolja, hogy a világnak természetes része a szenvedés, a hiányérzet. Ugyanis, ha nem lennének a nélkülözés különböző formái, mint mondjuk a szomjúság vagy az éhségérzet, akkor nem lenne semmi, ami az élőlényeket arra ösztönözné, hogy táplálékot vegyenek magukhoz; ez pedig azt vonná maga után, hogy lehetséges, hogy fájdalom nélkül, de elpusztulnának éhhalálban, vagy szomjhalálban. A gondolatmenetből viszont jól látható, hogy hasonlóan Leibnizhez, a természet törvényeit Diderot is megváltoztathatatlanak veszi, tehát nem úgy érvel, hogy elképzel egy olyan világot, ahol nincs nélkülözés, mert nincsenek biológiai szükségletek. Nem, a biológiai szükségletek az alap, és ehhez mérten ítéli meg a nélkülözés szerepét és funkcióját. Leibniznél a világ nem működhetne másként, mert ha lenne egy jobb működési arány (az optimum elvnek megfelelően), akkor az létezne, hiszen csak a legjobbnak van meg az elégséges alapja. Diderot, aki nem Isten, hanem a természet „fejével” gondolkodik, azt mondja nem lehetne másképp, hiszen a természet így működik. Nem azért, mert így a legjobb, hanem azért, mert ez valósult meg rajtunk kívülálló folyamatok következményeként. Ezért is írja, hogy „Pope nagyon jól bizonyítja Leibniz után, hogy a világ csak az lehet, ami.” (Diderot, 1951c, p. 203)

IV. Az elégséges alap elve mint funkció elv

Bár az elégséges alap elvének funkció elvbe történő transzformációjára az egész diderot-i életművön belül találhatunk példákat, a legeklektánsabb megnyilvánulása mégis híres szövegében a *Levél a vakokról* címet viselő írásban érhető tetten. (Diderot, 1951d) Az elégséges alap elve kapcsán arról beszéltünk, hogy minden ami a világon van, rendelkezik egy alappal, hogy miért úgy jelenik meg ahogy, és ami

létalapját is adja, hogy miért létezik egyáltalán, ahelyett hogy ne volna. Leibniznél ez az alap gyakran transzcendens, az isteni döntésben, elhatározásban található meg. Meglátásom szerint Diderot-nak éppen azért volt szüksége az elégséges alap elvét funkció elvvé transzformálnia, hogy kiiktathassa a transzcendens dimenziót. Hiszen miről is van nála szó imént említett szövege gondolatmenetében? Minden olyan tulajdonság és képesség, amelynek nincs funkciója egy egyed (jelen esetben egy emberi egyed) esetében, eltűnik vagy meg sem jelenik az egyed eszköztárában. Azt mondhatjuk, hogy a funkciótlanná vált képességeknek nincs meg az elégséges alapjuk arra, hogy egy egyed képességrepertoárjához tartozzanak. Ezt az alapot viszont már nem Isten adja meg, hanem az egyén tevékenykedése a világban, beleértve az egyén és környezet interakcióját is.

Diderot egyik klasszikus példája, hogy miért sokkal jobb egy nem látó személy tapintása, mint látó társaié. Egy látó személy esetén, aki leginkább a látvány alapján tájékozódik a világban a tapintás kifinomultsága sokkal jelentéktelenebb, funkcióját veszített, hiszen nem a tapintás által képezi le a világot. Mondhatni a látó egyed esetén nincs elégséges alapja annak, hogy ez az érzékelés kifejlődhessen annak maximum fokán.

Ennél viszont sokkal érzékletesebb, ahogy a vak személyek erkölcséről gondolkodik, hiszen még a morál területén is alkalmazza a funkció alapú érvelést. Így ír a vakok szemérmességéről: „A szemérmességből nem csinál nagy dolgot: ha ruhája nem óvna őt a kellemetlen időjárástól, alig értené meg rendeltetését s őszintén megvallja, hogy nem képes rájönni, miért fedjük be testünk bizonyos részeit inkább, mint másokat (...).” (Diderot, 1951d, p. 21) Hasonló érvszerkezet miatt mondja azt is, hogy a vakoknál az empátia kevésbé fejlettebb: „Mivel minden külső megnyilvánulás közül, melyek bennünk a szánakozást és a fájdalom képzeteit ébresztik föl, a vakokat csak a panasz indítja meg, gyanítom, hogy ők általában embertelenek. Mi a különbség egy vak számára két ember között, akik egyike vizel, másika pedig jajszó nélkül a vérét ontja?” (Diderot, 1951d, p. 21) Nyilvánvaló tévedései ellenére Diderot idézett passzusai nagyon beszédesek. Szerinte a vak ember erkölcsében is csak annak és kizárólag annak lesz meg az elégséges alapja, azaz azok az aspektusok jelennek meg moráljukban, amelynek számukra megvan a funkciója. Embertelenek mindaddig míg nem hallanak panaszt, hiszen látvány útján nem, csak hallás útján képesek információkat szerezni.

A morál azon aspektusai, amelyek viszont megjelennek vak személyeknél, már kellő funkcióval is felruháztak: „Először is azt vettem észre, hogy bámulatos ellenszenvvel viseltetett a lopással szemben. Ez az érzés ő benne két okból ered: onnan, hogy könnyűszerrel meg lehet őt lopni anélkül, hogy észrevette volna és talán még inkább onnan, hogy könnyen észre lehetett venni, amikor ő lopott” -írja egy nem látó személyről alkotott beszámolójában. (Diderot, 1951d, p. 21)

De ugyanilyen logika alapján felveti, hogy a látó személyek erkölcsé is tökéletlen egy olyan lény szemszögéből, aki több érzékszerve révén, jobban képes átlátni a világban történő eseményeket: „Ó asszonyom! mily elütő a vakok erkölcsé a mienktől! mennyire különböznék egy süketé a vakétól és egy olyan lény, akinek egy

érzéssel több lenne, mint nekünk, mily tökéletlennek találná erkölcsünket, hogy ennél rosszabbat ne mondjak!” (Diderot, 1951d, p. 21) Mivel ez az érzékszerv számunkra nincs, így az általa (nem) nyújtott információk nem is adhatnak elégséges alapot annak, hogy morálunkban változások történhessenek.

Kulcsszavak: francia felvilágosodás, preformáció, természetfilozófia, elégséges alap elve

Felhasznált irodalom:

- Anderson, Lorin. 1982: *Charles Bonnet and the order of the know*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Benedek István. 1965: Bevezetés. In *Természettudomány a francia felvilágosodásban*, szerk. Benedek István, 5-34. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Blumenfeld, David. 1994: Perfection and the happiness in the best possible world. In *The Cambridge companion to Leibniz*, szerk. Nicholas Jolley, 382-410. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bonnet, Charles, 1965b: A filozófiai megújulás. In *Természettudomány a francia felvilágosodásban*, szerk. Benedek István, 65-69. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bonnet, Charles. 1965a: A természet szemlélése. In *Természettudomány a francia felvilágosodásban*, szerk. Benedek István, 45-64. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bonnet, Charles. 1974: *A természet vizsgálása*. Budapest: Kritérium Könyvkiadó.
- Cohen, Claudine. 1998: Un manuscrit inédit de Leibniz (1646-1716) sur la nature des "objets fossiles". *Bulletin de la Société Géologique de France*, 169 (1), 137–142.
- Diderot, Denis, 1951a: Gondolatok a természet értelmezéséről. In Diderot, Denis: *Válogatott filozófiai művei*, szerk. Szigeti József, 70-121. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Diderot, Denis, 1951b: A fiziológia elemeiből. In Diderot, Denis: *Válogatott filozófiai művei*, szerk. Szigeti József, 288-304. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Diderot, Denis, 1951c: Bevezetés az alapelvekbe. In Diderot, Denis: *Válogatott filozófiai művei*, szerk. Szigeti József, 198-206. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Diderot, Denis, 1951d: Levél a vakokról. In Diderot, Denis: *Válogatott filozófiai művei*, szerk. Szigeti József, 13-58. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm & Clarke, Samuel. 2005: *A Leibniz-Clarke levelezés*, szerk. Bálint Péter. Budapest: L'Harmattan Kiadó –Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1986a: Metafizikai értekezés. In Leibniz, G. W.: *Válogatott filozófiai írásai*, szerk. Márkus György, 5-56. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 1986b: Monadológia. In Leibniz, G. W.: *Válogatott filozófiai írásai*, szerk. Márkus György, 305-326. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 2005: *Újabb értekezések az emberi értelemről*. Budapest: L'Harmattan Kiadó –Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm. 2007: Essays on the Justice of God and the Freedom of Man in the Origin of Evil. In Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Theodicy -Essays on the Goodness of God, the Freedom of Man and the Origin of Evil*, 126- 378, szerk. Austin Farrer, Oxford: BiblioBazaar.
- Lovejoy, Arthur Oncken. 1976: *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*. Cambridge: Harvard University Press.
- Marquard, Odo. 2001: A megvádolt és fölmentett ember a XVIII. század filozófiájában. In Marquard, Odo: *Az egyetemes történelem és más mesék*, 101-128. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Smith, Justin E. H. 2013: 'A Series of Generations': Leibniz on Race. *Annals of Science*, 70 (3), 319-335.
- Székesi Dóra. 2016: „Minden átalakul és elmúlik” - *Emberkép Diderot természetfilozófiájában*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Trembley, Abraham. 1965: Értekezés az édesvízi polip természetéről. In *Természettudomány a francia felvilágosodásban*, szerk. Benedek István, 36-43. Budapest: Gondolat Kiadó.